

НОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ

Рец. на кн.: Портнова Т. Любити і навчати: селянство в уявленнях української інтелігенції другої половини ХІХ століття / Тетяна Портнова. – Дніпропетровськ : Ліра, 2016. – 240 с.

Книга «Любити і навчати: селянство в уявленнях української інтелігенції другої половини ХІХ століття» [2] дніпровської дослідниці Тетяни Портнаної – результат багаторічного дослідження у сфері інтелектуальної історії. Основою роботи стала кандидатська дисертація авторки, захищена в 2008 р. [Див. 1], проте в книзі були розширені хронологічні межі, запропонований новий історіографічний огляд, була дещо змінена структура роботи: з'явилися нові сюжети, зокрема, які присвячені способам пізнання та опису селянства, а також питанням відповідності ідей та життєвих практик українських інтелектуалів.

Видання книги вважаємо особливо актуальним на сучасному етапі, зважаючи на намагання віднайти основи для ідейного єднання українського суспільства. Здебільшого запропоновані допки рецепти актуалізації національної свідомості мають традиційний характер та обтяжені стереотипами минулого. Це зумовлює необхідність звернутися до засадничих ідей національної ідеології, умов їхнього формування та розвитку, а також сутнісних характеристик та протиріч.

Народницькі уявлення та їхній генезис стали об'єктом дослідження Т. Портнаної. Новаторський підхід авторки задекларований у дослідницьких завданнях – відмові від розгляду традиційної проблеми правдивості чи хибності уявлень української інтелігенції про «народ» на користь пізнання способів опису селянства, характеристики сукупності поглядів українофілів та з'ясування їхнього символічного та ідеологічного значення.

До того ж одним із важливих завдань книги стало намагання утвердити погляд на народницькі уявлення української інтелігенції як на інтелектуальний конструкт. Авторка відкрито декларує власну конструктивістську позицію, проте цікаво звернути увагу на те, як ця позиція втілюється на рівні архітектоніки роботи, про-

глядає у специфіці використання джерел (наприклад, превалювання посилань на приклади з літературних творів), зумовлює варіанти викладу та аргументації.

Книга розпочинається вступом та історіографічним розділом, які доповнюють один одного та важливі для пояснення підходу Т. Портнової та сформульованих дослідницьких завдань на тлі певної історіографічної традиції. В історіографічному огляді авторка, відмовившись від вичерпної характеристики розвитку народницької історіографії, зосереджує увагу на зміні методологічних підходів і концептуальному інструментарії досліджень образів селянства та характеризує окремі роботи в контексті цих підходів.

Структура роботи відображає прагнення дослідити зміст сукупності народницький поглядів, розглядаючи їх як елемент суспільних та ідеологічних переконань і практик, які формували, підживлювали, взаємодіяли та кидали виклик цим уявленням. Так, у другому розділі Т. Портнова розглядає народницькі уявлення як результат особливих практик пізнання та опису селянства освіченими українцями. У третьому розділі погляди представників українського руху на народ досліджуються в контексті формування національної ідеології. Четвертий розділ присвячений образам селянства та «справжнього селянина» як складових етичних переконань української інтелігенції. Нарешті, у останньому розділі йдеться про погляди українських інтелектуалів у контексті соціальних перетворень, під кутом зору осмислення впливу результатів реформ на селянство.

Подібна складна та розгалужена структура аналізу спричиняє, з одного боку, певні повтори, що присутні в книзі. Проте, з іншого боку, вона надає можливість вичерпно схарактеризувати сукупність народницьких поглядів та визначити диспозицію основних проблем, тем та оцінок із ними пов'язаних, а головне – запропонувати авторський варіант інтерпретації народницької ідеологічної конструкції. Характерною прикметою такого аналізу стала увага до суперечливості образу селянства. Контroversійність поглядів як у окремих авторів, так і в межах певних дискурсів, з якою стикалася авторка під час роботи з джерелами, також зумовила відповідну структуру роботи: кожен розділ містить підрозділи, у

яких поряд з «ідеальними» уявленнями представлені роздуми критичного характеру, а в останньому розділі фактично йдеться про випробування ідеалів реальністю.

Цікавим видається також використання теоретичного інструментарію в книзі. Почасті теоретичні положення стають приводом для розмови чи зумовлюють наявність певних сюжетів. Авторка, скоріше, ставить за мету перевірити на українському матеріалі висновки теоретиків національних рухів та ідеологічних уявлень, ніж заглибитися в детальне джерельне підтвердження висловлених характеристик народницьких переконань. Така налаштованість свідчить про конструктивістський підхід авторки та стає своєрідним аргументом на користь ідеї про імперативний характер поглядів української інтелігенції на селянство.

Іншою особливістю дослідницького стилю авторки, яку варто відзначити, вважаємо його контекстуальність. Звертає на себе увагу намагання Т. Портнової порівняти уявлення про українське селянство з народницькою ідеологією Російської імперії, а також вписати їх у контекст розвитку національних рухів Східної та Центральної Європи. Це дає змогу говорити про особливі українського народництва та, одночасно, глибше розуміти витоки народницьких ідей, багато з яких імпортувалися з-за кордону.

Не оминає авторка і важливих сюжетів інтелектуальних дискусій, наприклад, літературних, публіцистичних, щодо різних оцінок українського селянства представниками українського руху та російськими інтелектуалами. Проте, все ж, соціальним контекстам приділено небагато уваги. У книзі побіжно говориться про протиріччя у поглядах представників різних течій в українському русі. Авторка не розглядає політичні умови для висловлювання тих чи інших поглядів, коли акценти на ідеалізації, «вихованні», що, ймовірно, мали довгострокову перспективу, були засобом узгодити свої сподівання з можливою еволюцією політичних інститутів у майбутньому та уникнути політичних переслідувань у теперішньому та ін.

Проте відмову від розгляду цих питань можна вважати стратегічною інтенцією, яка підкреслює сконструйований характер народницьких переконань. Це доводять і інші особливості дослід-

ницького аналізу та викладу. Так, у передмові авторка зазначає, що свідомо відмовилася від персонологічного способу викладу на користь сюжетно-тематичного, що дозволяє аналізувати загальну сукупність найпоширеніших поглядів на селянство. Одночасно зі змісту книги виявляється, що Т. Портнова відмовилася і від аналізу структури образів селянства, з'ясування панівних та маргінальних образів на певних етапах. У книзі відсутній і розгляд специфіки уявлень про селян, яка сформувалася в межах окремих дискурсів: публіцистичного, наукового, літературного та приватного. Власне не проблема топографії образів та умов їхнього формування постала у центрі уваги дослідження, а хронологічне розгортання контroversійного конгломерату народницьких ідей з особливою увагою на їхній суперечливій природі та цінностях, які вони втілювали.

Така інтерпретація надала можливість поставити низку важливих питань та зробити цікаві висновки. Наприклад, авторка доходить висновку про безальтернативність ідеалізованих поглядів на селянство, проблематизує перспективи розвитку українського руху та національної ідеології на основі «соціальних» за природою уявлень про народ, вірність яким приводила до домінування проекту зміни свідомості над завданням вирішення реальних економічних та соціальних проблем селянства. Висновки книги важливі і для розуміння значення та протиріч наступних етапів розвитку українського руху та національної ідеології. Підсумовуючи враження від книги, треба зазначити, що ця праця не лише пропонує читачеві цікаві думки, але й спонукає до розмірковувань.

1. *Портнова Т. В.* Селянство в уявленнях української інтелігенції 60–80-х років XIX століття : автореферат дис. ... канд. іст. наук / Т. В. Портнова. – Дніпропетровськ, 2008. – 21 с.
2. *Портнова Т.* Любити і навчати: селянство в уявленнях української інтелігенції другої половини XIX століття / Тетяна Портнова. – Дніпропетровськ : Ліра, 2016. – 240 с.